

ERA21

O architektuře víc!

More on Architecture!

#03 2017 Výpadek paměti

Memory Blackout

9 771801 089006 03

150 Kč — 6,00 €

VÝPADEK PAMĚTI

Skopje – utopické město v beton brut

^{en}— Skopje – Utopian City in Béton Brut
Peter Sägger

Dne 26. července 1963 zdevastovalo město Skopje zemětřesení, které trvalo dvacet sekund. Zemřelo více než tisíc lidí a tři čtvrtiny obyvatel přišly o střechní nad hlavou. Zničeno bylo osmdesát procent domů, mezi nimi devatenáct škol a devět nemocnic. Pouze osmanské staré město severně od řeky Vardar zůstalo v podstatě zachováno. O rekonstrukci města bylo rozhodnuto jen krátce po zemětřesení a Skopje se v šedesátých letech stalo pokusnou laboratoří pro sociálněutopický urbanismus, avšak kontroverzní projekt současné makedonské vlády Skopje 2014 se snaží tuto cennou vrstvu překrýt novým, historizujícím kabátem.

^{en}— On July 26, 1963, the city of Skopje was demolished by an earthquake that lasted only twenty seconds. More than one thousand people died and three quarters of Skopje's citizens lost their homes. Eighty percent of all houses were destroyed, including nineteen schools and nine hospitals. Only the old Ottoman town north of the River Vardar remained. Shortly after the earthquake, it was decided that the city would be renovated, and in the 1960s, Skopje became an experimental lab of social-utopian urbanism, but the controversial project of the current Macedonian government, Skopje 2014, is trying to cover the precious brutalist structures with new historicizing facades.

Skopje do roku 1963

Podobu města Skopje utváří proměnlivá minulost a vztah mezi sociálně, etnický a nábožensky odlišnými skupinami. Skopje bylo několikrát zcela zničeno zemětřeseními a válkami. Minulost města ovlivnili Byzantinci, Albánci, Bulhaři, Habsburkové a Srbové, ale na jeho vzhled měla rozhodující vliv pětisetletá vláda Osmanů. Staré osmanské město zůstalo i po velkém zemětřesení v roce 1963 v podstatě zachováno.

Období rozkvětu prožilo město především v době výstavby železnice do Soluně a Bělehradu. V roce 1873 bylo jižně od řeky Vardar vybudováno první nádraží. Spojením osmanského starého města a nádraží vznikla nová osa. V téže době došlo také k prvnímu plánovanému rozšíření. V následujících letech byl obraz města určován překrýváním různých urbanistických konceptů. Stopy zde zanechaly tradiční městské formy, evropské koncepty v duchu vídeňské okružní třídy i urbanistické modely ve stylu internacionální moderny. V roce 1914 vytvořil Dimitrije Leko s úmyslem odvrátit se od osmanské minulosti nový plán inspirovaný evropskou tradicí. Po vídeňském vzoru vznikla nová okružní třída a velká veřejná náměstí. Architekturu města utvářely, podobně jako v mnoha dalších evropských městech, dva hlavní proudy: prvním byla orientace na západní moderní architekturu, druhým pak hledání vlastní identity.

Mnoho tehdejších jugoslávských architektů studovalo či pracovalo u Adolfa Loose, Otto Wagnera, Petera Behrense, Hanse Poelziga či Le Corbusiera. Po svém návratu domů pak zrealizovali mnoho staveb v modernistickém duchu. V roce 1938 bylo

postaveno nové nádraží a vzniklo centrální propojení se Starým městem. Kolem hlavního náměstí vzniklo několik nejdůležitějších staveb té doby, k nimž patří Národní banka Bogdana Nestoroviče z roku 1927 a Obchodní komora Milana Zlokoviče z roku 1933. Před začátkem druhé světové války se moderní architektura prosadila již ve všech oblastech.

Po druhé světové válce a během války studené se Jugoslávie pohybovala po vlastní politické ose. Nebyla součástí východního bloku ani členem NATO. Po rozchodu se Stalinem byla ideálem této země moderní kultura. Vznikly nové kontakty se Západem. Architektura poválečné moderny demonstrovala úspěchy a pokrok zdejšího socialismu. Estetika země se vymezovala vůči Sovětskému svazu s jeho socialistickým realismem. Nikdo to sice oficiálně nezmínil, ale hlavní linií tehdejší jugoslávské architektury se stal internacionální styl. Nový jazyk architektury byl abstraktní a plnil několik úkolů: demonstroval „ryzost“ myšlenek politického systému stejně jako rovnost sociálních vrstev, pohlaví i etnik. Racionální výstavba měla také své ekonomické výhody.

V Bělehradu a Záhřebu vznikly urbanistické návrhy rozšíření města, které se odvolávaly na Le Corbusiera a Athénskou chartu. Juraj Neidhardt, který předtím pracoval v Le Corbusierově ateliéru, se v Sarajevu zabýval anonymní lokální architekturou a jejím vlivem na architekturu moderní. Došlo k obnově celé země, jež se z agrárního státu proměnila ve stát průmyslový.

Duch renovace se projevil i v urbanistickém plánu českého architekta Ludka Kubeše. Nebyl již vytvořen podle evropského vzoru, ale právě podle vzoru Athénské charty. Projekt rozdělil město do několika funkčních zón (administrativní, obchodní, kulturní, historické, obytné a vědecko-průmyslové zóny a zóny zeleně) podél nové východozápadní osy. Své budovy tu realizovali slavní architekti, například Slavko Löwy a Edvard Ravnikar.

Osudné zemětřesení

Velký zvrat ve vývoji města způsobilo zemětřesení z 26. července 1963, které má na jeho utváření dodnes výrazný vliv. Před katastrofou zde žilo 300 000 obyvatel, během ní zahynulo tisíc lidí a 150 000 lidí přišlo o střechní nad hlavou. Více než 80 % budov bylo zničeno či poškozeno. Osudná událost vzbudila soucit celého světa a z mnoha zemí přicházely nabídky pomoci. Finové poslali nouzová přístřeší, Bulhaři přislíbili novou koncertní halu a Švýcaři darovali novou školu. Další země financovaly nemocnice a muzea. Rusové věnovali celou továrnu na výrobu panelových prvků pro nová obydlí. Poprvé od druhé světové války se sešli američtí a sovětské vojáci, aby zde pomohli při rekonstrukci města. Pomoc koordinovala OSN, pro niž měla tato mezinárodní spolupráce velký symbolický význam. Jugoslávie nepatřila do žádného z táborů, a hrála tak v oblasti důležitou politickou roli.

Dva roky po zemětřesení vypsala OSN urbanistickou soutěž, do níž bylo pozváno osm architektonických ateliérů; čtyři byly z Jugoslávie, čtyři ze zahraničí, mezi nimi i nejvýznamnější urbanisté té doby: Bakema a Van den Broek z Nizozemska, Kenzo

Tange z Japonska nebo Edvard Ravnikar z Jugoslávie. O první cenu se podělil Záhřebský institut plánování (architekti Radovan Mišević a Fedor Wenzler) se studiem Kenza Tangeho. Důvodem, proč realizaci nakonec získal Tange, byla především jeho radikální vize a s ní související propagandistický potenciál pro Spojené národy, Jugoslávii i Japonsko.

Rekonstrukce Skopje poskytla mladému státu příležitost vystavět ideální socialistické město s lepšími podmínkami pro jeho obyvatele a obyvatek. Kenzo Tange patřil k japonským metabolistům, jejichž architektura měla zachytit razantní technický a sociální rozvoj a pružně reagovat na měnící se potřeby, aniž by poškodila celý systém. Tange znal Jugoslávii ze své předchozí návštěvy v roce 1956, kdy byl hostem 10. kongresu CIAM v Dubrovniku. Ohromila jej jasná urbanistická figura Dubrovniku, jež mu posloužila jako příklad při rekonstrukci Skopje. Centrum mělo být obeháno „městskou zdí“ z obytných staveb. Jako „brána města“ měla sloužit monumentální centrální osa, která spojovala nádraží a centrum na několika úrovních. Na tuto osu pak byly napojeny kancelářské věže a nákupní centra. Tange podobnou velkou strukturu navrhl již předtím pro Tokijský záliv, ta však nebyla realizována. Ve Skopje se mu tedy naskytla příležitost své myšlenky uskutečnit. Skutečnost, že Jugoslávie byla socialistická země, považoval Tange za výhodu: „Jugoslávie je socialistická země, ve které pozemky nejsou v soukromém vlastnictví, takže městská samospráva má dostatečnou sílu uskutečnit naši vizi jako celek.“¹

Během navrhování se město dále rozvíjelo nezávisle na Tangeho plánu, který byl uskutečněn pouze částečně. Z městské zdi dnes stojí asi jedna třetina, z brány bylo realizováno jen nádraží a výšková budova Obchodní banky. V rámci celkové rekonstrukce však bylo postaveno mnoho jiných budov. Na architekturu měla rozhodující vliv pozice Jugoslávie mezi politickými bloky. Nebyla tu žádná anonymní estetika internacionálního stylu, město sloužilo spíše jako laboratoř pro pokusy s novými formami a technickými inovacemi. Charakteristikou tehdejší architektury byl pluralismus evropských, amerických, japonských a brazilských myšlenek. Na rozdíl od Záhřebu a Bělehradu zde městský rozvoj ovlivnil brutalismus se svou kritikou myšlenek CIAMu. Tangeho zastavovací plán připravil půdu pro další vizionářské projekty, například Studentské koleje Goce Delčeva a Městský archiv, oba od architekta Georgiho Konstantinovského. Konstantinovski studoval na Yaleově univerzitě ve Spojených státech a spolupracoval s Paulem Rudolphem a Ieoh Ming Peiem. Po svém návratu do Jugoslávie oba vlivy spojil a prosadil ve Skopje brutalistickou architekturu. Jeho studentské koleje sestávají z několika výškových staveb, které jsou propojeny střešními terasami a chodbami. Podobně jako u Alison a Petera Smithsonových slouží tyto prvky také jako sociální prostory. Architekt Krsto Todorovski vytvořil pro Státní hydrometeorologický ústav expresivní budovu se stromovou strukturou. Janko Konstantinov zašel ještě dále v návrhu Centrální pošty, kde spojil pohledový beton s organickými tvary. Podobně jako u Borise Čipana a jeho Akademie věd a umění zde najdeme prvky lokální architektonické tradice. Architekt Marko Musić se ve svém návrhu univerzitního areálu inspiroval úzkými uličkami a náměstími Starého města; ke čtyřem křídlům univerzity se chodí přes veřejné náměstí, do těla stavby se pak vstupuje úzkými uličkami a v osvětlených atriích se nacházejí prostory k práci i odpočinku.

Vedle těchto staveb působí Základní škola Heinricha Pestalozziho, kterou finančně podpořilo Švýcarsko, spíše nenápadně. Inovace se skrývá pod zemí. Architekt Alfred Roth tu společně se stavebními inženýry vytvořil speciální tlumicí systém pro základy stavby. Nejpůsobivější stavbou období obnovy je Makedonská opera a balet, kterou navrhl slovinský ateliér Biro 77; spíše než o budovu se jedná o horský svah klesající směrem k řece Vardar. Desky, jež se překrývají podobně jako kry na obraze Caspara Davida Friedricha Moře ledu, zde vytvářejí schránku

1 Detail soutěžního modelu Kenza Tangeho, na kterém je zřetelná „městská zeď“ ohraničující centrum města; zdroj: archiv autora.

2 Studentské koleje Goce Delčeva, architekt Georgi Konstantinovski, realizace 1971–1975; zdroj: archiv autora.

3 Státní hydrometeorologický ústav, architekt Krsto Todorovski, realizace 1977; zdroj: archiv autora.

4 Makedonská Centrální pošta, architekt Janko Konstantinov, realizace 1974; foto: Zuzana Morávková.

5 Univerzita svatých Cyrila a Metoděje, architekt Marko Musić, realizace 1974; foto: archiv autora.

6 Makedonská opera a balet, architekti Biro 77, realizace 1979; zdroj: archiv autora.

7 Novostavby v centru města v pseudoklasiciistním stylu; foto: Zuzana Morávková.

pro rozličné funkce stavby. Již v roce 1979, tedy mnohem dříve než Snøhetta v Oslu či Zaha Hadid ve svých stavbách, architekti ukázali, že architektonický prostor lze vytvářet i bez klasických prvků jako zeď, střecha či podpora. Samostatně navrhl Kenzo Tange jen budovu nového nádraží, kde železniční koleje leží na masivní platformě ve výšce 8,5 metru nad zemí. Pod ní se nacházejí přepážková hala a autobusové nádraží. Tento kolos na okraji města se dnes využívá jen málo a je symbolem Tangeho ztroskotaných plánů. Staré nádraží, které bylo značně poničeno zemětřesením, dnes slouží jako muzeum a jeho ruina má zároveň funkci pomníku.

Skopje 2014

Podobně jako Brasília či Čandigarh je Skopje výsledkem politické a sociální vize, pro kterou dnešní makedonská vláda nemá pochopení. O domy se téměř nikdo nestará, Makedonie má četné hospodářské, sociální i etnické problémy a mnoho mladých lidí ze země odchází, protože pro sebe nevidí jakoukoli budoucnost. V obrazu města se zřetelně projevují i etnické hranice. To, co kdysi Kenzo Tange navrhoval jako „otevřené město“, je dnes vysoce segregovaným územím. Makedonci, Albánci a Romové se mezi sebou téměř nemísí. Z těchto důvodů se konzervativní strana v rámci programu Skopje 2014 rozhodla dát městu novou historickou identitu. Zničila přitom řadu staveb z doby socialismu a postavila nové budovy, monumenty a pomníky. Novostavby však naprosto neodpovídají kulturní rozmanitosti města. Architekti a architektky jsou nabádáni ke stavění v pseudoklasiciistním stylu a vše dohromady působí jako noční můra. Cílem programu Skopje 2014 přitom není nic menšího než psaní nové historie. Stavby z doby socialismu zde překážejí a jsou buď zakrývány neoklasiciistními fasádami, nebo úplně bořeny. Opera tak stojí přiskřípnuta mezi neoklasiciistním kýčem, její spojení s řekou bylo přerušeno.

Obyvatelé dnes sice mají jiné starosti a vláda vědomě rozdmýchává etnické spory, přesto se proti ničení a přestavbě města masivně protestuje – například v dubnu roku 2016, kdy proti vládě a programu Skopje 2014 společně demonstrovali Makedonci i Albánci. Nové budovy s polystyrenovými fasádami jsou obrazem korupce státních elit. Jsou také terčem hrubého sprejerství. Sídli v nich především ministerstva, tudíž z nich neplynou žádné hospodářské výnosy a nepřilíší bohatý stát jen finančně zatěžují. Na sanaci skvostných staveb, jakými jsou opera či studentské koleje, pak peníze chybějí. Bude-li se situace ve Skopje dále vyvíjet tímto směrem, přijde město i Evropa o jedinečný architektonický komplex.

Epilog

V roce 2014 byly v suterénu městského archivu nalezeny dlouho postrádané soutěžní návrhy a modely z roku 1966, mezi nimiž byly i originální nákresy z ateliéru Kenza Tangeho. Makedonie svůj nálezký příběh rekonstrukce města prezentovala na 14. bienále architektury v Benátkách v roce 2014.

1 Lin Zhongjie: *Kenzo Tange and the Metabolist Movement: Urban Utopias of Modern Japan*. New York, Routledge, 2010, s. 188–195.

Peter Sägger (*1965, Bern, CH) je diplomovaný architekt a sociální pracovník. Během studia na ETH Curych (1985–1991) absolvoval stáž v někdejší komunistické Budapešti, kde zkoumal a dokumentoval poválečnou architekturu ve střední a východní Evropě. Výsledky bádání publikuje od roku 2006 na webových stránkách www.oostarchitektur.com. Kromě toho provozuje vlastní architektonickou praxi v Bernu, která se zaměřuje na sociální urbanismus, přednáší sociální práci na Bernské odborné vysoké škole, publikuje články o architektuře ve střední a východní Evropě. www.psarch.ch